

Razgovor sa Sergejem Romanenkom

Razgovarao STJEPAN MATKOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U želji da bolje upoznamo inozemne povjesničare, koji se bave hrvatskom poviješću, razgovarali smo s ruskim stručnjakom Sergejem Romanenkom, višim znanstvenim suradnikom Instituta za međunarodna gospodarska i politička istraživanja Ruske akademije znanosti. Kolega Romanenko danas pripada krugu najboljih ruskih poznavatelja hrvatske povijesti i suvremenih kretanja u Hrvatskoj i okolnim zemljama. Razgovarali smo o njegovu opusu i istraživačkim rezultatima, a nastojali smo steći više obavijesti i o kretanjima u ruskoj historiografiji.

Ključne riječi: Rusija, historiografija, rusko-hrvatski odnosi

Zamolili bismo Vas da nam prvo objasnite od kuda dolazi Vaše zanimanje za istraživanje hrvatske povijesti i hrvatsko-ruskih odnosa?

Godine 1979. diplomirao sam povijest Jugoslavije XIX. i XX. st. na Fakultetu za povijest na Moskovskom državnom sveučilištu Lomonosov. Moj diplomski rad posvećen je početku političke aktivnosti Stjepana Radića. Poslije završetka fakulteta, na Institutu za slavistiku i balkanistiku Akademije znanosti pripremio sam poslijediplomski rad o nastanku Hrvatsko-srpske koalicije i obranio ga 1986. godine. Mentor mi je bio nedavno preminuli Vladimir Frejdzon, a odsjek je tada vodio Tofik Islamov. Inače, tijekom skoro trideset godina imao sam veliku sreću jer sam mogao steći znanja, stručnu spremu i iskustvo kod dvojice velikana naše historiografije.

U početku, mislio sam se baviti poviješću 19. st. do početka ili kraja Prvog svjetskog rata. Međutim, 1991. je došlo do raspada SFRJ. U našem tisku i medijama pojavili su se članci o tome kako su Slovenci, Hrvati i Muslimani loši, kako su oni srušili našu «bratsku Jugoslaviju», kako su se neke neprijateljske sile izvana trudile da se Jugoslavija raspadne. Tih dana počeo sam pisati svoje članke u kojima sam kao povjesničar pokušavao objasniti na koji način je dva puta bila stvorena Jugoslavija, zašto se dva puta raspala i koja je bila povijesna podloga tih događaja. Počeo sam se baviti i političkom analizom u medijima jer većina naših novinara, politologa i političara, uključujući demokrate ili liberale odnosno reformiste, nije ništa ni znala o Jugoslaviji pa je u javnosti koristila mitove, bilo da je riječ o srpskom nacionalnom mitu, bilo neke strane izvore koji nisu bili vjerodostojni. Korak po

korak, došao sam na ideju o pisanju monografije koja bi obrazložila rusko-me društvu bit procesa na jugoslavenskom i poslijejugoslavenskom području. Moja monografija «Jugoslavija. Nastanak. Kriza. Raspad. Nastanak nezavisnih država» je objavljena 2000. godine. Nije prevedena na hrvatski jezik, ali sam čuo da su je neki ljudi prodavali u Zagrebu u kseroks-kopijama. Na ruskom i bez ikakve dozvole. Ali ponosim se time što je moje istraživanje dobilo visoku ocjenu na hrvatskom tržištu.

Koristeći svaku priliku, dolazio sam od 1995. do 2003. skoro svake godine u Hrvatsku. Obilazio sam također Sloveniju, BiH, Srbiju i Crnu Goru. Skupio sam čitavu kolekciju izvora i istraživanja. Godinu dana nakon što je objavljena moja prva monografija, došao sam na ideju o drugom proširenom i doradenom izdanju. Ali uzimajući u obzir ono što sam spomenuo, odlučio sam napraviti sasvim novo istraživanje koje bi bilo posvećeno isključivo rusko (sovjetsko) – jugoslavenskim (južnoslavenskim) odnosima i vezama. Došlo je vrijeme demitologizacije naših odnosa i naše (samo)svijesti. Tako se rodila moja druga monografija, koja ima naslov «Jugoslavija, Rusija i 'slavenska ideja' od polovice XIX. st. do 2000.».

Trebam još spomenuti, uz veliku zahvalnost, pravu bratsku pomoć koju sam dobio iz Zagreba, jer Zagrebačka slavistička škola, koju je u 1980-im i 1990-im godinama vodio pokojni Mladen Kuzmanović, nekoliko puta (od 1978.) je osigurala moj dolazak u Hrvatsku. Stoga srdačno zahvaljujem i mojim profesorima hrvatskoga jezika dr. Ivi Pranjkoviću i dr. Krešimiru Mićanoviću. Isto tako ne mogu ne spomenuti i veliku prijateljsku pomoć kolega – doktorice Maje Hribar-Ožegović, dra Emila Heršaka, dra Josipa Kumpesa, dra Jadranke Čačić-Kumpes i dra profesora Josipa Silića i novinara Vlade Vurušića.

S obzirom na Vaše područje istraživanja, pitali bismo Vas prvo kako shvaćate pitanje konstituiranja modernih nacionalnih ideja tijekom 19. stoljeća? Posebno nas zanima Vaše viđenje razlika i sličnosti između ideja hrvatstva i jugoslavenstva. Postoje li neke analogije u svojevrsnom nacionalnom dualizmu ili dvojnomoj identitetu i na području bivšeg Sovjetskog Saveza?

Ruska carevina i Austro-Ugarska, boljševizam i austromarksizam, «diktatura proletarijata» i «diktatura kralja Aleksandra», Kominterni i KPJ, Josip Staljin i Josip Broz Tito, SSSR i SFRJ, raspad Sovjetskog Saveza i raspad SFRJ-a, nezavisna Rusija i nezavisne države nastale nakon raspadnute Jugoslavije – svi ovi problemi bili su do sada, na paradoksalni način, jedan od «najzatvorenijih» i mitologiziranih područja u ruskoj historiografiji kao i u ruskoj masovnoj povijesnoj i političkoj svijesti. Ali, s druge strane, više od stoljeća i pol imali su problemi južnoslavenskih naroda i država u Rusiji i Sovjetskom Savezu i ruski u Hrvata, Srba, Slovenaca i drugih naroda vrlo važnu ulogu u društvenoj svijesti.

Pravi uzroci povijesnih događaja i sukoba do danas nisu do kraja ni poznati ni istraženi. I krajem 19. st. i sredinom 20. st. i početkom 21. st. povijest je žrtvovana u korist politike. Radi etničkih, konfesionalnih i geopoliti-

čkih obrazaca, ali i sebičnih interesa, neki znanstvenici su se bavili propagandom, drugi su ostali zatvoreni u svojim kabinetima; arhivi su bili uglavnom zatvoreni za istraživače zbog političke cenzure u obadvije zemlje, a ni znanstvenici ni javnost nisu mogli slobodno diskutirati o najaktualnijim i najoštrijim pitanjima u odnosima između južnih Slavena i Rusije. Ali svi su bili isti. Petrograd i Moskva smatrali su južne Slavene svojom «braćom» zbog kojih su Ruska Carevina i SSSR tobože spremni na bilo koju žrtvu, ali već sljedećeg dana, ako nisu mogli utjerati u stegu «starijeg brata», jučerašnja «braća» su se pretvarala u «krvavog psa» ili «stranog špijuna».

Ali, i većina jugoslavenskih i balkanskih političara iskoristavala je predrasude, mitove i stereotipe u ruskoj i sovjetskoj političkoj svijesti, pokušavajući ih prilagoditi svojim vlastitim interesima i vanjskopolitičkim ambicijama. Neka razdoblja smanjivanja napetosti nisu iskorijenila uzroke uzajamnog nepovjerenja.

Danas je prošlo više od deset godina od raspada SFRJ i SSSR i imamo situaciju kada možemo na osnovi proučavanja «otvorene» arhivske građe - iako nije otvoreno sve, a dio građe je ponovno «zatvoren» - *sine ira et studio* proučavati razvoj odnosa između Ruske Carevine, Sovjetskog Saveza kao i suvremene Rusije s jedne strane i nacionalnih pokreta i nezavisnih država južnih Slavena od sredine 19. do početka 21. stoljeća. Ovo proučavanje daje nama mogućnost za otkrivanje i razumijevanje i vaše i naše povijesti. Ove komparativističke paralele daju mogućnost za obrazloženje uzroka i posljedica događaja u svakoj zemlji, za prikaz «titoizma» u zrcalu «staljinizma» te za procjenjivanje «samoupravnog socijalizma» kroz prizmu «razvijenog socijalizma» (i obrnuto), kao i za usporedbu raspada SFRJ i raspada SSSR.

Kada su boljševici došli na vlast, postao je «proleterski internacionalizam» umjesto slavenstva vanjskopolitičkom koncepcijom novonastale sovjetske države. Ali i nju su iskoristili kao podlogu i pokriće za imperijalističku politiku. Tijekom vremena i «internacionalizam» je izgubio svoju efikasnost i Staljin je započeo iskoristavati elemente ruskoga nacionalizma ne samo u unutarnjoj politici nego i vanjskoj. Veliku ulogu u tome je igrao i Veliki domovinski rat 1941. - 1945.

Od 1918. do 1948. «jugoslavensko pitanje» nije imalo ulogu bitnog pitanja za borbu koncepcija unutarnjeg razvitka Sovjetskog Saveza između različitih grupacija u Kremlju, Komunističke partije i državnog aparata. U razdoblju od 1948. do 1960. „jugoslavenski faktor” postaje značajan dio unutarnje borbe u Kremlju «za Staljina», između skupine Lavrentija Berije s jedne strane i Georgija Maljenkova i Aleksandra Ždanova s druge. Nakon Staljinove smrti 1953. optužen je Berija zbog «veza» s Titom. Obrnuto, optužen je 1955. zbog «intriga» protiv Jugoslavije. Isto tako, Jugoslavija je spomenuta i 1957. kada se Nikita Hruščov borio protiv grupe Molotov – Maljenkov – Kaganovič.

Ali kasnije, 1961. i 1964., ni Jugoslavija, ni Tito, ni «samoupravni socijalizam» čak nisu spomenuti kao «argumentacija» u unutarnjoj borbi u Kremlju. Sovjetski lideri iskoristili su «Praško proljeće» 1968. kao i

«Hrvatsko proljeće» 1971. u politici ugušivanja reformističkih snaga u svojoj zemlji, ali ne kao čimbenik borbe u višim slojevima KPSS-a. S druge strane, KPSS i SSSR su odlučno podupirali predsjednika Tita u njegovoj borbi protiv «nacionalista», «liberala» i «tehnokrata». Pozitivan odnos prema «iskustvu Jugoslavije» postao je znak sovjetskih «liberala» koji su sanjali o mogućnosti reformiranja sustava «zrelog socijalizma». U razdoblju «zastoja» tijekom 1980-ih godina, kada su oba režima očekivali svoj slom, sovjetska propaganda nije iskorištavala kritiku jugoslavenskog iskustva radi rješavanja unutarnjih problema, iako je često kritizirala Jugoslaviju zbog njezine nezavisne vanjske politike koja se bitno razlikovala od politike Istočnog bloka sa SSSR-om na čelu.

Sredinom 1980-ih u obje države počeli su dezintegracijski procesi. Unutarnja kriza obaju režima postala je sve vidljivija. Mihail Gorbačov donio je 1988. Beogradu konačno pomirenje, popraćeno obnavljanjem «slavenske» retorike koja je kasnije iskorištena protiv samih sovjetskih i ruskih reformista. Protureformske i nacionalističke snage u Moskvi i Beogradu pokušavale su 1991. sinkronizirati svoju aktivnost i izvršiti državne udare.

Kada se na vlasti nalazio prvi predsjednik nezavisne Rusije Boris Jeljcin, a to se u znatnoj mjeri kronološki poklapalo s ratovima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, «slavenski», ali samo kao «srpski» čimbenik ponovno je započeo igrati ključnu ulogu ne samo u vanjskoj, nego i u unutarnjoj politici. Stajalište prema politici Slobodana Miloševića i njegovih «suboraca» pretvorio se u rat između reformatorskih i konzervativnih snaga. Ali ni Gorbačov niti Jeljcin, osim početnog razdoblja borbe za vlast, nisu podupirali težnju za nezavisnošću naroda i republika bivše SFRJ. S druge strane, oni su bili protiv politike bilo kojeg agresivnog etničkog nacionalizma i kršenja prava manjina.

Što se tiče reformatorskih snaga, one na veliku žalost nisu uspjele uspostaviti čvrste i funkcionalne veze s istomišljenicima u novonastalim državama. Ni u Sovjetskom Savezu s «perestrojkom» niti u nezavisnoj Rusiji nitko se nije ispričao zbog sovjetske politike prema Jugoslaviji 1948. - 1953. Prema Istočnoj Njemačkoj, Mađarskoj, Poljskoj, Čehoslovačkoj – da. Ali ne i prema Jugoslaviji. I na kraju još jedan zaista paradoksalni vic. Ruski komunisti smatraju svoju potporu S. Miloševiću kao «iskupljenje» za politiku Staljina prema Jugoslaviji!

Poslije tragičnih i dramatičnih događaja tijekom 1990-ih i početkom 2000-ih u istočnoj Europi, kao i u južnome dijelu srednje Europe, u novonastaloj društvenoj, privrednoj i političkoj situaciji uz nove granice država i regija, kao i uz proširenje NATO-a i Europske unije, političke elite novih država trebaju tražiti nove uloge i nova načela međusobnih odnosa. One se trebaju osloboditi teškog naslijeđa prošlosti, uključujući i odnose s Ruskom Carevinom i Sovjetskim Savezom.

Tijekom 19. stoljeća, pa i ranije, bilo je među dijelom političkih istomišljenika Hrvata, velikih očekivanja od panslavizma. Smatralo se da je Rusija najpoz-

vanija da poveže slavenske narode i pomogne im da ispune svoje nacionalne težnje. S druge strane, protivnici pojedinih naroda slavenske jezične skupine često su isticali takve primjere kao pokazatelje veleizdaje, što im je bilo taktično objašnjenje za održavanje svojih imperijalnih pozicija. Držite li da je panslavizam imao uporišta u stvarnosti? Držite li da je neuspjeh panslavističkih ideja i programa dokaz da su slavensko zajedništvo i zajednički slavenski interesi tek intelektualna fikcija?

Općeslavenska svijest i općeslavenski osjećaji nalazili su se u čvrstoj vezi s etničkom (narodnom) samosvijesću bilo kojeg slavenskog naroda. Također su imali korijene u tadašnjem gledištu o etnogenezi. Ali već od sredine 19. st. općeslavensku «zajednicu» činile su narodne zajednice koje su težile samoodređenju i potpunom suverenitetu. Rekao bih da nije ispravno smatrati južne Slavene jednom cjelinom, a ni jednim narodom. Jugoslavenstvo je postojalo samo kao politička i ideološka pojava i nacionalni pokreti među južnim Slavenima koristili su povijesnu činjenicu etničkog srodstva u interesima svog naroda. Ali jugoslavenstvo je bio samo politički projekt izazvan težnjom za samoodređenjem i narodnom slobodom u određenoj povijesnoj situaciji. Svakako nema ni govora o nekom jedinstvenom južnoslavenskom narodu. Možemo samo govoriti o ravnopravnosti svih naroda, ne samo slavenskih, ako je to moguće u okvirima nacionalnih tradicija južnog dijela srednje Europe gdje postoji tradicija izjednačenja etničke (narodne) zajednice, teritorija i države. Još je bolje govoriti o ravnopravnosti građana bez obzira na narodnost.

Tijekom povijesti 19. i 20. st. ideologija jugoslavenstva imala je različite narodne, regionalne i kronološke oblike koji su se ponekad poklapali, a ponekad su se protivili težnjama za samoodređenjem i demokratizacijom. Ali po svojoj prirodi ideologija jugoslavenstva bila je verzija etničkog nacionalizma. Isto tako, u 19. st. nacionalizam i demokratizacija kretali su se uglavnom u jednom smjeru, ali u 20. st. vrlo je često slika bila sasvim drukčija. Ali s druge strane, to nikako ne znači da etnički nacionalizam, naročito ekstremni, ide u jednom smjeru sa slobodom i demokracijom.

Različiti srednjoeuropski i balkanski narodi, koji su često živjeli na istome teritoriju, objektivno su smetali jedni drugima u političkom samoodređenju. U samosvijesti naroda ove regije ukorijenila se slika etničke države. I u tome je jedan od uzroka brojnih sukoba.

Općeslavenska svijest nikad nije igrala isključivu ulogu tzv. naprednog čimbenika, koji tobože nikada nije dolazio u sukob sa sviješću svakog pojedinog slavenskog naroda. Inače, u određenim situacijama narodna i općeslavenska svijest dolazile su u međusobni sukob, a slavenska ideja je doživljavala krizu čije je rješavanje zapravo osiguravalo stvaranje novog sustava narodne svijesti kod pojedinog naroda.

Što se tiče narodnog (nacionalnog) samoodređenja možemo ga smatrati i političkom parolom, ali i pravnim načelom i etapom u nacionalnom i političkom razvitku. Međutim, samoodređenje nije samo činjenica progla-

šenja nezavisnosti i stvaranja neke nove države koja obuhvaća područje gdje kompaktno živi neka etnička zajednica koja čini većinu stanovništva. Pojam političkog samoodređenja nije identičan samo stvaranju nacionalne države. On obuhvaća formiranje ne samo organa vlasti, sudova, predstavničkih ustanova, već i nacionalnih pokreta, političkih stranaka, biračkog tijela i samosvijesti. Narodno samoodređenje je povijesni ideološki i psihološki proces koji ima svoje historijsko vrijeme i koji u različitim naroda srednje Europe ima svoje kronološke, narodne i regionalne osobitosti.

Kako se u ruskoj historiografiji gleda na dugotrajnu vladavinu komunizma? Je li ona ispunila neke zahtjeve, bilo socijalne ili nacionalne?

Suvremena ruska etnopolitologija uglavnom smatra pojavu nacionalizma rezultatom umjetnog «konstruiranja». Prema ovakvom pristupu i nacionalne sukobe na poslijesocijalističkom prostoru istočne, srednje i jugoistočne Europe treba smatrati ne kao prirodni povijesni proces narodnog samoodređenja, nego isključivo kao rezultat manipulacija stanovništvom nepouzdatih i nesavjesnih političara. Osim toga, narodno samoodređenje poistovjećuje se sa separatizmom. Ovakav pristup, koji se kronološki poklapao s raspadom SSSR-a, isto kao i jačanjem napetosti u međunacionalnim odnosima u Ruskoj Federaciji, u većoj mjeri odredio je ocjenu većine ruskih eksperata događaja u SFRJ i u državama koje su nakon njezina raspada stvorene.

Imamo čudnu sličnost pogleda pripadnika koncepcija ruskog imperijalizma, koji smatraju Rusku Carevinu (kao i Sovjetski Savez) kao iznadnacionalnu tvorevinu i negiraju postojanje ruskog nacionalizma s jedne strane i s druge pripadnike reformističke struje u sklopu ruske političke i intelektualne klase koji se protive bilo kakvim pojavama etničkog nacionalizma, smatrajući ga isključivo protudemokratskim i protoliberalnim. Ali na paradoksalan način pripadnici državne politike smatraju Rusiju kao narodnu a ne višenacionalnu državu, jer prema njihovoj mišljenju etnički nacionalizam navodno nije svojstven ruskom narodu.

Neizbježna je tema pitanje interpretacije hrvatske borbe za stvaranje neovisne države. Unatoč predrasudama o tradicionalnoj srbofiliji Rusije, opće je mišljenje da je ruska strana, tu se misli na službene krugove, korektno pratila suprotnosti na ovim prostorima. Nismo dovoljno obavješteni o gledištima naših kolega povjesničara. Tijekom 2003. objavljena je u Beogradu knjiga dr. Jelene Guskove "Istorija jugoslovenske krize 1990 - 2000", članice Ruske akademije znanosti. Držimo da je knjiga jednostrano napisana i da brani srpska gledišta koja su dobrim dijelom doživjela krah tijekom ratova iz 1990-ih. Zanima nas je li to djelo imalo recepciju i u ruskoj intelektualnoj javnosti?

Sada u ruskoj znanosti, u njezinoj grani koja se zove «jugoslavistika», isto kao i u etnologiji i političkoj znanosti imamo polemiku koja je povezana s potragom za novom metodologijom kao i sa suparništvom povezanim s idejno-političkom borbom u suvremenom ruskom društvu.

Prvu struju možemo nazvati «tradicionalističkom». Ona je zapravo čudna kombinacija «geopolitičkih istraživanja», teorija o «uroti» protiv slavenstva i pravoslavlja, o iskonskom civilizacijskom sukobu Europe i Rusije, izjednačenju interesa većinskog naroda i interesa manjinskih naroda u višenacionalnoj državi, težnja za etnički «čistom» državom, proizvoljna apsolutizacija nekih razdoblja u povijesti određenih naroda, povezanih s mitovima o nekoj «velikoj državi» jednog naroda i negativnim predrasudama prema drugim, susjednim narodima. I to vam je neka kombinacija ruskog nacionalnog konzervatizma druge polovice 19. st. (Nikolaj Danilevski i sl.) i stalinizma sredine 20. stoljeća.

Analizirajući događaje na prostoru raspadnute Jugoslavije, oni izjednačavaju tri načelno različite pojave kao što su kriza te države, njezin raspad i stjecanje političkog samoodređenja Hrvata, Srba, Bošnjaka i drugih naroda. Uz to, oni naglašavaju da raspad SSSR-a i SFRJ-a nije rezultat unutar-njeg razvitka, unutarnjih protivurječnosti i historijski izazvanih kriza, nego rezultat «vanjske urote» protiv ovih «slavenskih» država. U njihovim očima «slavenstvo» je isključivo ruski narod, srpstvo i pravoslavlje.

Spomenuli ste Jelenu Guskovu. Ne bih je ubrajao među istaknute znanstvenike. Nije stekla poštovanje i povjerenje povjesničara u Rusiji pa čak ni u Srbiji. Nije ona izabrani član Ruske akademije, iako se dva puta kandidirala. Ona je samo suradnik Instituta za slavistiku. Bavi se uglavnom propagandom nekih pogrešnih i zastarjelih ideja koje, nažalost, imaju određenu potporu u ruskom društvu. Tijekom rata obavljala je funkciju savjetnika Jasušija Akašija. Nedavno je svjedočila u korist Miloševiću u Haagu. Bez obzira na njezino političko stajalište, rekao bih da sa stručnoga gledišta ono čime se bavi nema veze s pravom znanosti. Objavila je čitav niz vrlo tendencioznih knjižurina – monografiju i nekoliko zbornika izvora – sumnjive stručne vrijednosti. Ona, kao i njezini poslijediplomci, za izvore koriste uglavnom srpski «žuti tisak» i «žutu» publicistiku, a ne ozbiljna stručna istraživanja, kojih i u srpskoj znanosti svakako ima i autentičnu građu. Stajalište nacionalnih pokreta drugih naroda, osim Srba i osim Srbije, kod njih se uopće ne uzima u obzir ili dobiva samo negativnu ocjenu. Naprosto i ne misle da postoji druga slobodoumna i plemenita Srbija, koja ne želi ratovati i koja želi biti potpuno otvorena prema svijetu. U odnosu na hrvatsku povijest, obilježio bih stajalište i pristup ove struje kao «lažnu (pseudo) kroatistiku». Osim toga, spomenute ideje smetale su mogućnostima rješenja sukoba. I sada iste ideje mogu isprovocirati novu napetost na prostoru kojem je potreban trajni mir i koji se kreće u tom smjeru.

Ali u ruskoj znanosti postoji i druga struja. Njezin pristup i ocjene su temeljene na tumačenju narodnog samoodređenja kao prirodnog povijesnog procesa koji nije jučer počeo niti će sutra završiti. Istraživači koji pripadaju toj struji smatraju da se karakter narodne (etničke) zajednice kao i interesi država tijekom povijesti mijenjaju. Oni ne smatraju neki narod kao isključivo «veliki» na štetu drugih i ne smatraju da prava etničkih zajednica imaju prioritet na štetu pravih osoba. Analizirajući doga-

đaje u SFRJ na poslijejugoslavenskom prostoru, povjesničari i politolozi pokušavaju obrazložiti uzroke krize, raspada i rata. Oni objašnjavaju u suglasnosti sa zakonima povijesnog razvitka interese i ciljeve nacionalnih pokreta naroda koji su tijekom povijesti dugo zajedno živjeli na jednom te istom prostoru i sedamdeset godina u zajedničkoj državi. Oni ne osporavaju ulogu «vanjskog čimbenika», ali misle da se Jugoslavija raspala ponajprije zbog unutarnjih uzroka.

Što se tiče mog viđenja nezavisnosti Hrvatske stvorio sam ga još početkom 1990-ih polazeći od svog znanja i shvaćanja povijesti Hrvata, Habsburške Monarhije i Jugoslavije i nisam ga do sada promijenio. U 19. i 20. st. Hrvati su imali različite oblike narodnog samoodređenja. U Austro-Ugarskoj imali su teritorijalno-političku autonomiju, u kraljevini Jugoslaviji njihov teritorij je bio podijeljen, a 1939. u većoj mjeri ujedinjen u jedno tijelo (banovinu). Pseudo-nezavisna NDH stvorena je 1941. uz vanjsku potporu. Poslije pobjede Titovih snaga dobili su svoju republiku kao subjekt socijalističke etnoteritorijalne federacije na sovjetski način. Nakon 1991. Hrvati su dobili svoju nezavisnu i suverenu državu.

Prema mome mišljenju tragedija ideje nezavisne hrvatske države leži u tome da je u drugoj polovici 19. st. radikalna struja u hrvatskom narodnom pokretu razočarana reakcijama Rusije i Francuske, skrenula svoju pozornost prema Austriju, habsburškoj dinastiji i Njemačkoj. Poslije poraza Njemačke u dva svjetska rata svi zastupnici nezavisnosti Hrvatske smatrali su se u javnosti zemalja-pobjednica pripadnicima njemačkog militarizma i nacizma. O «teorijama» i «praksi» NDH odnosno teroru protiv Srba, Židova, Cigana i antifašista ne treba ni govoriti. Ali ni sama po sebi ideja nezavisne hrvatske države, kao ni težnja hrvatskog naroda za samoodređenjem i slobodom nema ništa zajedničkog s fašizmom i ima istu povijesnu podlogu i isti legitimitet kao i slične ideje u drugih europskih naroda.

Krajem 20. st. jugoslavenstvo i jugoslavenska ideja više nisu mogli služiti kao temelj zajedničke države čak i srodnih naroda. Povijest Jugoslavije do Drugog svjetskog rata i poslije njega potvrđuje da ni «integralni jugoslavizam», ni «proleterski internacionalizam», ni ekstremni etnički nacionalizam ne mogu utemeljiti državu i spriječiti međunacionalne sukobe. Brema «jugoslavizma» nije uspjela podnijeti ni «građanska» (ili «monarho-fašistička») centralistička država niti socijalistička etnoteritorijalna federacija stvorena na autoritaran način. Pripadnici ideje jugoslavenstva su imali iluzije da postoji mogućnost sprječavanja etničkih sukoba ujedinjenjem srodnih naroda u jednu državu, ali sukobljenih tijekom procesa samoodređenja.

Na kraju krajeva je nikla paradoksalna situacija kada je nacionalni opstanak svakog naroda bio ugrožen od jugoslavenstva kao državnog sustava i političke prakse. Krajem 20. st. jugoslavenstvo se protivilo procesima narodnog samoodređenja: oni idu ne (u) potpuno suprotnim ali (u) različitim smjerovima.

Nedavno je jedan zagrebački dnevnik objavio u dva nastavka iz pera novinara Vlade Vurušića, jednog od najboljih poznavatelja društvene scene u Rusiji, prikaz dviju zbirki dokumenata "Nacionalno pitanje na Balkanu kroz prizmu svjetske revolucije" koji se odnose na kretanja tijekom 1920-ih godina. Poznato je da bez arhivskih dokumenata povjesničari ne mogu odgovoriti na ključna pitanja svojih istraživanja. Možete li ocijeniti važnost te zbirke? Kako gledate na pokušaj Stjepana Radića da pronade saveznike među Sovjetima?

Vlado Vurušić je moj stari i dobri prijatelj. Upoznali smo se još 2. ili 3. svibnja 1995. u Zagrebu kada sam došao u društvo naših novinara. On je zaista izvrstan poznavatelj naših suvremenih događaja. Govori ruski kao rođeni Rus i, što je još važnije i bitnije, ima osjećaj za Rusiju i Ruse.

Što se tiče zbirke dokumenata koju ste spomenuli, mislim da je korisna jer pokazuje stvarnu aktivnost Kominterne, njezine veze s Kremljom, kao i odnose prema komunističkim partijama različitih balkanskih zemalja i unutarnju borbu ne samo u ovim partijama, nego i u narodnim pokretima. Vrlo su zanimljivi dokumenti o pokušaju «suradnje» sa Stjepanom Radićem i o sukobu u KPJ.

Ponavljam, objavljivanje ovih dokumenata možemo procijeniti samo pozitivno. Ima li dokumenata koji bi trebali biti objavljeni u ovoj zbirci, ali nisu? Sigurno. Ali nijedna zbirka ne može obuhvatiti cijelo bogatstvo arhive i arhiva. I mlađi naraštaj povjesničara ima posla!

Tijekom 1990-ih godina mnogo se govorilo o otvaranju državnih i partijskih arhiva bivšeg SSSR-a. Nakon njihovih otvaranja, u kojoj se sve mjeri promijenila slika o komunističkoj vladavini? Je li ona dobila posve negativnu ocjenu ili se osjeća nostalgija?

U 1990-im ne samo da se govorilo o otvaranju partijskih i državnih arhiva, nego su oni bili zaista otvoreni. Ali ovaj posao nije bio završen, a sada kolege kažu da je većina dokumenata ponovo zatvorena. Ipak su se uspješli pronaći i objaviti neki važni dokumenti. Jednu zbirku već smo spomenuli. Treba spomenuti i još dvije koje su posvećene razdoblju 1944.-1953.: «Savjetovanja Kominforma 1947, 1948, 1949. Dokumenti i građa», «Istočna Europa u dokumentima sovjetskih arhiva» (u dva toma), «Sovjetski faktor u istočnoj Europi» (u dva toma). I još jedno: «Sovjetski Savez i kriza u Mađarskoj 1956.», «Prezidium CK KPSS 1954-1964».

Isto kao i ova prva, one su vrlo korisne za istraživače, ali imaju i nedostatke koji proizlaze iz onoga o čemu sam govorio. Ima puno dokumenata «dolje-gore», ali skoro nema dokumenata «gore-dolje», Politburoa i sl. I problem ne leži samo u «otvaranju-zatvaranju». Stručnjaci kažu da je puno dokumenata uništeno zbog interesa vladajućih za neki određeni trenutak, ali ima i onih koji nisu bili napravljeni jer su se često odluke donosile samo «u razgovoru». Kao što vidite, spomenute publikacije obuhvaćaju samo razdoblje od 1920. do 1964.

Sada preživljavamo neku «renesansu» ne samo sovjetske svijesti, nego na određeni način čak i «staljinizma». Za bitnu promjenu društvene svijesti nije dovoljno samo otvaranje arhiva i objavljivanje izvora. Ima puno ljudi koje ne vjeruju dokumentima. Ima puno i onih koji ne shvaćaju i ne osjećaju vezu između prošlosti i suvremenosti. Nažalost, i u poslijesocijalističkim društvima povijesna svijest i povijesna znanost su se iskorištavale i njima se manipuliralo radi političkih razloga. I to nije isključivo problem Rusije, nego i cijelog poslijesocijalističkog svijeta. To je nažalost dobro poznato i hrvatskim kolegama.

U mojem naraštaju, koji je studirao povijest u drugoj polovici 1980-ih, neki su od ruskih (sovjetskih) autora bili važna imena na popisu literature. Studiranje staroga vijeka nije išlo bez Avdijeva, Struvea i Maškina. Važnost "materijalističke obrade povijesti" imala je veliki značaj i u ostalim djelima. Ta su vremena iza nas. Koga biste danas preporučili za objavljivanje od ruskih autora?

U razdoblju od 1988. do danas, inače nakon kraja cenzure i djelomičnog otvaranja arhiva objavljen je nevjerovatno veliki broj najzanimljivijih istraživanja. Moji kolege ne samo u Moskvi nego i u drugim gradovima, objavili su sjajne monografije. Mogu vam nešto reći samo o «mojem» području i «mojem» razdoblju, inače o Južnim Slavenima, Austro-Ugarskoj u drugoj polovici 19. st. do danas. Prvo. Preporučio bih monografiju mog, na žalost, nedavno preminulog mentora dr. Vladimira Frejdzona *Dalmacija u hrvatskom narodnom preporodu 19 st.: Jugoslavizam i uzroci njegovog poraza*. Zatim čitav niz članaka Olge Akimove o srednjem vijeku i Hrvatima.

Još jedan moj kolega Artjom Ulunjan objavio je nekoliko knjiga o politici Ruske Carevine i Sovjetske Rusije na Balkanu krajem 19. st. do 1930-ih: *Kominterni i geopolitika. Balkanska obrambena linija*. Istim problemima se bavi i kolega Jevgenij Sergejev: *Zapad i vojna elita Rusije 1900 - 1914. Njihova zajednička Ruska (obavještajna služba) u Europi i na Balkanu. 1900 - 1914*. Izašle su tri knjige posvećene Staljinu – od Borisa Ilizarova (*Potajni život Staljina*), Genadija Kostirčenka (*Tajna politika Staljina*) i Mihajla Vajskopfa (*Pisac Staljin*). Vrlo je zanimljiva i monografija «Ruskaja partija» od Nikolaja Mitrohina, koja je posvećena ruskom nacionalizmu od 1950-ih do kraja 1980-ih godina. Pretpostavljam da i ja mogu objaviti u Hrvatskoj neke svoje radove. Moja druga monografija *Jugoslavija, Rusija i slavenska misao* trenutno se nalazi u prijevodu. Nadam se da ću uskoro završiti i još jednu monografiju o narodnim pokretima Hrvata, Muslimana i Srba pod Austro-Ugarskom.

Hrvatska historiografija ne može se pohvaliti svojim odnosom prema Rusiji. Nakon radova Aleksandra Flakera iz 1950-ih i velikog opusa pokojnog Ivana Očaka gotovo da se i ne piše o ruskoj tematici. Iz novijeg vremena možemo izdvojiti članak kolege Andreja Čebotareva o historiografiji, koji je objavljen u

prvom broju Časopisa za suvremenu povijest za 1992. godinu pod naslovom „Nove teme i pristupi u sovjetskoj historiografiji 1990. i 1991. godine”, odnosno članak Jere Jareba „Sovjetski dodiri s dr. Antom Pavelićem od rujna 1944. do veljače 1945.” u istome časopisu br. 1/1995. Zatim je ponovno nastupila tišina. Što mislite kako bi se mogla potaknuti rusko-hrvatska suradnja među povjesničarima?

Mislim da treba intenzivirati znanstvenu suradnju između intelektualaca Rusije i Hrvatske, ne samo povjesničara. Mislim da za to postoje svi preduvjeti. U Rusiji skoro više nema lažnog i pogrešnog osjećaja neprijateljstva prema Hrvatima i Hrvatskoj kao državi koje je postojalo u 1990-im godinama u određenim krugovima. Možemo objavljivati ruske članke u Zagrebu i hrvatske u Moskvi. Možemo napraviti i neku zajedničku internetsku stranicu. Vrlo je korisna i uzajamna znanstvena razmjena radi posjeta knjižnicama i arhivima i sl. Ali problem je u novcu. To nije nikakva tajna: naša se znanost, posebno humanistička, nalazi u vrlo žalosnom statnju. Nemam informacije je li potpisan i ako nije kad će biti potpisan sporazum o znanstvenoj suradnji Rusije i Hrvatske. Kod nas ima dosta znanstvenika, uključujući i mlađi naraštaj, koji se bave Hrvatskom. Treba uspostaviti suradnju.

Još jedna usporedba. U Hrvatskoj se učestalo raspravlja i o potrebi, po uzoru na neke druge europske zemlje, ustrojavanja tzv. povijesnih komisija koje bi se bavile proučavanjem povijesnih odnosa, napose onih njihovih spornih dijelova. Nedavno je hrvatski premijer podržao inicijativu za formiranje hrvatsko-slovenske komisije. Hrvatski institut za povijest organizirao je 2002. veliki simpozij o hrvatsko-mađarskim odnosima i potaknuo planove u vezi s istraživanjem hrvatsko-talijanskih pitanja u povijesti. Veze s povjesničarima iz Bosne i Hercegovine i sudjelovanje na zajedničkim skupova omogućit će sličan razvoj. Ostaje otvoren termin za poticanje zajedničkih projekata sa Srbijom i Crnom Gorom. Postoji li nešto slično što se tiče Rusije i njezinih susjeda?

Vaše pitanje smatram kao prijedlog trajne, službene i neslužbene suradnje hrvatskih i ruskih povjesničara. I mi smo u Moskvi došli na ideju o nužnosti uspostavljanja posebne povijesne komisije između Rusije i Hrvatske. To bi bilo od velike koristi i važnosti jer sada u Rusiji već postoji zajednica stručnjaka kroatista, stručnjaka za povijest Austro-Ugarske i povijest srednje Europe. Ruska akademija znanosti ima slične komisije s više zemalja. Zašto ne bismo uspostavili i rusko-hrvatsku komisiju?

Što se tiče povijesnih komisija Hrvatske i drugih zemalja, to je svakako vaša unutarnja stvar, ali kao ekspert mogu to samo pozdraviti jer to znači uspostavljanje normalnih kontakata među stručnjacima, kao i promjenu društvene svijesti poslije groznih sukoba 1990-ih.

Što se tiče povijesnih komisija Rusije i susjednih država, mogu vam reći da ovo pitanje nije lako. Kao što sam vama već rekao mi u Rusiji preživljavamo određeni povratak prošlosti, ima puno ljudi koji sanjaju o Sovjetskom

Savezu i nekoj «vodećoj ulozi». Uz to, novonastale države stvaraju svoju nacionalnu i državnu ideologiju, što je neizbježna etapa u njihovu samoodređanju. Ova ideologija objektivno ne može biti «proruska», jer je potrebna emancipacija, ali ne i povratak u SSSR. Sigurno ima različitih ocjena naše zajedničke prošlosti. Jedan od najbolnijih i najaktualnijih problema je npr. ocjena različitih sukoba i pokreta tijekom Drugog svjetskog rata. Slične probleme imate i vi na «poslijejugoslavenskom prostoru». Prema mome mišljenju treba diskutirati o tim pitanjima, ali u sklopu samo povijesne znanosti ali ne i suvremene politike, i odustati od korištenja povijesne znanosti kao nekog «oružja».

Možete li nam reći na kraju kojim se istraživanjima sada bavite i kakvi su Vam historiografski planovi za budućnost?

Osim spomenutih monografija do sada sam objavio skoro stotinu istraživanja u znanstvenim časopisima različitih (nešto oko petnaest, uključujući Hrvatsku, SAD, Njemačku, Nizozemsku, Švicarsku, Bugarsku i sl.) zemalja, koja su posvećena povijesti 19.-20. st. kao i aktualnoj politici. Kao povjesničar bavim se poviješću Hrvatske (i Austro-Ugarske) druge polovice 19. i početka 20 st., sve do Prvog svjetskog rata. Trebam završiti svoje istraživanje narodnih pokreta Hrvata, Muslimana i Srba pod Austro-Ugarskom u razdoblju od 1890. do 1914. Zatim sam preradio svoju monografiju «Rusija, Jugoslavija i slavenska ideja krajem 19. – početkom 21. st.», objavljenu u Moskvi, za Hrvatsku. Ali hrvatsko izdanje će biti kronološki skraćeno – od 1940-ih do 2000. Nadam se da će izaći u prvoj polovici 2005. Također, u Rusiji je prevedena knjiga Miroslava Krležę *Izlet u Rusiju*. Prevela ju je poznata kroatistica Natalija Vagapova. Za tu sam prigodu priredio znanstveni komentar i povijesni pogovor. Knjiga je izašla u Moskvi u svibnju ove 2005. godine. Pregovori su još u tijeku i zbog toga u ovom trenutku ne mogu reći naslov i ime autora, ali se nadam da ću prevesti na ruski jednu od knjiga iz povijesti Hrvatske. Često pripremam i komentare aktualnih događaja u Hrvatskoj, Bosni, Srbiji, Crnoj Gori za ruske i strane novine, radiopostaje i internetske stranice. Obrazujem studente i poslijediplomce, novi naraštaj...

Na kraju vam mogu ispričati kako sam radio Krležin *Izlet u Rusiju*, koji je objavljen u Moskvi prvi put na ruskom jeziku 80 godina nakon posjeta Krležę Rusiji. Ovo djelo je moj za sada posljednji, ali do sada najvažniji rad. Vjerojatno ni jednom Hrvatima ne treba puno pričati o toj knjizi i njezinoj sudbini. Inače, ona nije nikad više objavljena u svojoj prvoj verziji 1926., čak ni u Jugoslaviji iako je Krležę bio Titov prijatelj. Ne treba govoriti ni o Sovjetskom Savezu!

Moja majka Natalija Vagapova čitav život prevodi hrvatsku književnost i bavi se hrvatskom književnošću i kazalištem te stalno dolazi u Hrvatsku od sredine 1960-ih. Upoznala je Krležę i od tada je i njegova i njezina potajna želja – objaviti *Izlet* u Moskvi na ruskom jeziku. I tek sada je to ostvareno.

Na neki način uz moju skromnu pomoć. Kad sam jedanput došao u Hrvatsku krajem 1990-ih, u Nacionalnoj knjižnici umnožio sam prvo izda-

nje ove knjige. I ova je kopija čekala u ladici svoj trenutak. Kada je došlo do realizacije ovog projekta, uz potporu Ministarstva kulture R. Hrvatske i Ministarstva kulture Ruske Federacije, rekao sam izdavačima da ova knjiga treba ozbiljni znanstveni komentar jer Rusi skoro ne znaju hrvatsku, jugoslavensku i austrougarsku povijest, a ni Hrvati ne znaju dobro rusku i sovjetsku. O pravom svakodnevnom životu da i ne govorim. Osim toga, za razumijevanje teksta trebalo je prikazati sliku svijeta kako ju je vidio Krleža, pa treba znati ono što je i on znao. Nakon završetka moga rada, napravio sam i kazalo imena – ima ih nešto oko 600! Krležine aluzije obuhvaćaju cijelu povijest srednje Europe i Rusije, od ranog srednjeg vijeka do 1920-ih godina. Tu je i povijest, i pravo, i politika, i slikarstvo, i filozofija, i glazba... Osim komentara, napravio sam i pogovor o Krleži, o njegovu životu, o tome kako je nastao književni, politički i estetski fenomen Miroslav Krleža. Inače u njegovim djelima je od velike važnosti ne samo tekst, nego i skrivena misao i povijesni kontekst.

Počeo sam sve to raditi. Nije išlo lako i brzo. Radio sam više od pola godine. I to je bio ne samo bibliografski posao, nego i znanstveni u pravom smislu te riječi. Od sada znam da je povijesno-znanstveni komentar najteži posao, čak teži i od monografije. O člancima nema ni govora! Uz ostalo, trebalo je objasniti našu i vašu povijest mlađem naraštaju koji nije živio u komunizmu i ima sasvim drukčiji osjećaj povijesti, povijesnu samosvijest. Trebalo je voditi računa o promjenama u historiografiji nakon raspada Sovjetskog Saveza i SFRJ-a. Inače, sada možemo slobodno koristiti bilo koje izvore uključujući i neki određeni dio iz arhiva i slobodno objelodaniti svoje ocjene. I to su bili moji glavni zadaci. Posao mi je bio nevjerovatno zanimljiv i koristan. Proučio sam nekoliko hrvatskih, ruskih i stranih enciklopedija, neke priručnike, monografije, uspomene, diplomatske dokumente. Svakako *Enciklopediju Krležijana*, nedavno objavljenu u Leksikografskom zavodu «Miroslav Krleža». Tražio sam i pomoć kolega iz Rusije, Hrvatske, Njemačke i Ukrajine. Koristim priliku i srdačno zahvaljujem na pomoći Vama, kao i kolegi Zoranu Grijaku i kolegama iz Zavoda Velimiru Viskoviću, Vesni Radaković-Vinchelutti i Vlaha Bogišiću.

Svakako nisam našao odgovore na sva pitanja. Miroslav Krleža je vrlo tajanstvena osoba i zagonetan fenomen. Njegove tajne još čekaju svog istraživača, posebno uzimajući u obzir sovjetske arhive. Ali nisam ostavio bez komentara skoro ni jedan bitan pojam ili povijesni događaj, ni imena treće-razrednih političara ili novinara kojih se nitko ne sjeća čak ni u 20-im godinama. Koristim priliku i nudim: slijedeće 2006. će se navršiti 80 godina od objavljivanja *Izleta u Rusiju*. Zašto ne bi mogli ponovo objaviti ovo djelo u prvobitnom obliku na dva jezika i uz povijesni komentar?

I na kraju našeg razgovora, htio bih dodati još nekoliko riječi. Svoju zadaću kao povjesničar ne smatram potporom nekoj od strana u prošlom ili (ne daj Bože) novonastalom sukobu. Zadaća povjesničara je rekonstruirati tijek događaja i obrazložiti njegovu logiku, izbegavajući pogreške u stilu starog silogizma: «post hoc ergo propter hoc». Kritičko stajalište prema imperijali-

zmu i etničkom nacionalizmu nikako ne znači obranu imperijalizma, nacionalizma i teritorijalnih zahtjeva druge strane.

Povijesna svijest po svojoj prirodi nije u stanju igrati ulogu ideologije, ali nakon raspada socijalističke države i socijalističkog društva prisiljena je na tu igru. Ova pojava ne samo da ne daje mogućnost prevladavanja njegove deformacije, koja je inače naslijeđe prošlosti, nego vodi prema najnovijim mitovima, stereotipima i iluzijama. I ova najnovija mitologija stimulira i najnovije etničke sukobe i sprječava njihovo rješenje. Srdačno zahvaljujem vama, doktore Matkoviću na pažnji prema ruskoj povijesnoj znanosti kao i nekim mojim stavovima.